

Demmel József

„...BÉKÉVÉ OLDJA AZ EMLÉKEZÉS”?

Historiográfiai vázlat a magyar kapcsolattörténet-írásról

„A létért való, egzisztenciális félelem lelkiállapota kiszelektálja a vita résztvevői közül a józan értelem képviselőit, s bekövetkezik az a helyzet, hogy az az agitáció, mely arra irányul, hogy a kisebbségi nyelvű gyermekek többségi nyelvű népdalokat tanuljanak, rafinált és erőszakos nyelvterjesztésként jelenik meg, s az az ellenkező agitáció, hogy ne tanuljanak, hanem annál inkább énekeljék a magukét, veszedelmes államellenes agitációnak számít. A kisebbségi sérelmek frazeológiája kifogyhatatlan az elnyomás technikájának ecsetelésében, a többségi népek »séreلمي« frazeológiája pedig kifogyhatatlan a derék és jámbor népet erőszakkal felizgató, idegen egyetemeken és agitátorképző kurzusokon nevelkedett agitátorok gonosz aknamunkájának lefestésében. A groteszk csak az, hogy az egész frazeológia és az összes vele kapcsolatos álokoskodás és illúziók pontosan megfordulnak, ha területi státusváltozás folytán a többségből kisebbség lesz és viszont.”¹ Ha a szlovák–magyar viszony jelenlegi helyzetére és történetére gondolunk, megállapíthatjuk, hogy Bibó István mintegy fél évszázada papírra vetett gondolatai nem veszítették érvényességüket. Szlovák részről a konfliktus legfontosabb gondolati háttérét a szlovákok által a magyaroktól elszenvedett, kreált és valós történelmi sérelmek összessége adja. Sőt a politikai viták szlovák érvrendszerének egyik sarokkövét képezik ezek a sérelmek. Ezek ráadásul olyan esetek, amelyek többségét a magyar fél nem hogy nem tételezi szlovák sérelemként, de sokszor még a létezésükről sem tud.

Kétségtelen tény ugyan, hogy a politikai viták történeti érvrendszerei nem feltétlenül kötődnek a valósághoz, ugyanakkor az is tény, hogy a magyar és a szlovák történészszakma kapcsolatának jelenlegi állapota a legkevesbé sem gátolja a múlt felhasználásának efféle módját. Érdeemes áttekintenünk (a teljességre való törekvés igénye nélkül) a két történetírás múltbéli kapcsolatát magyar szempontból, és elgondolkodnunk közelítésének jövőbeni, ideális és jelenleg irreálisnak tűnő lehetőségeiről.

*

A két történetírás közelítésének az igénye ugyan nem új keletű, ám a szakmai kapcsolattartásnak, együttműködésnek sokáig nem voltak intézményei. Hiszen az olyan kapcsolatok is, mint például az 1950-es években Györffy György és František Bokes szakmai alapú barátsága, személyes jellegűek voltak, nélkülözték az intézményi háttérét. Ráadásul ez esetben az együttműködésnek nemzedéki keretei voltak, hiszen az 1906-ban szü-

¹ BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997.

letett (tehát 12 éves koráig magyar nyelven is tanuló) Bokesszel Györffy még magyarul kommunikálhatott.²

Az ilyen személyes, eseti kapcsolatokon túl az elmúlt több mint száz évben voltak néhányan, akik hivatásszerűen foglalkoztak a szlovák–magyar kapcsolatokkal. Minden tudósgenerációban dolgozott néhány, általában elismert, életművét ugyanakkor láthatóan magányosan megalkotó historikus és irodalomtörténész, aki az 1918 előtti Magyarország szlovák aspektusainak szentelte figyelmét. Eredményeik, monográfiáik általában ismertek voltak, e nagy összefoglalók nyomán azonban csak a legritkább esetben születtek részutalások, hiszen a monográfus mögül általában hiányzott a műhely, a speciálisan erre a kérdésre szakosodott szakmai közeg.

E magányos tudósok életművének ráadásul van egy könnyen, gyorsan elévülő rétege, hiszen Pechány Adolf óta mindig politikai (néha pozitív, gyakrabban negatív) célokat szolgált a magyar szlovakisztika. Pechány *A magyarországi tótok* című munkájával még a magyar állam integritását támasztgatta alá. Érzékeny etnográfiai meglátásait tömör és sarkos politikai jegyzetekkel egészítette ki, kérlelhetetlenül elutasítva, ugyanakkor margiálisnak mutatva a szlovák nemzeti mozgalmat.³ Az ő szemléletétől csak annyiban tért el Steier Lajos 1918 után, hogy immár központi – általában erősen negatív – szereplőkké léptette elő az öntudatos szlovák értelmiségieket. Az államfordulat utáni első nagyobb munkájának előszavában a következőket írta: „A Monarchia szétbomlása utáni időkben szülőföldemről, Felső-Magyarországról való önkéntes számkivetésem első szakaszában a tót kérdésben szerzett ismereteimet⁴ a jogtalan területtrátlás elleni tiltakozásnak szenteltem.”⁵ Hozzá kell tennünk, hogy tizenöt évvel később Steier főművében ha alig változott gondolati keretek közt is, de cizelláltabban, érzékenyebben jeleníti meg a szlovák értelmiségieket.⁶

Sziklay László az 1940-es évek végétől az új ideológia alapjaira támaszkodva, s ezt főleg retorikájában hangsúlyozva alkotta meg ma is használatos műveit.⁷ Ő abban különbözik a korszak más kapcsolattörténeti kutatóitól, hogy a szocialista ideológiát nem használta rendszerként kutatásai során, és a „népek barátságának” eszméje nem vitte félre az elemzését.

Az 1962-ben megjelent vaskos szöveggyűjteménybe, *A szomszéd népekkel való kapcsolataink* című kötetbe kizárólag a nemzeti békére, az egymás iránti megértésre vonatkozó szövegeket gyűjtötték össze: „az egymás megismerését, megértését és megbecsülését kifejező

² Archiv literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ALU SNK): Györffy György František Bokeshhez, 1954. december 21., Budapest; Györffy György František Bokeshhez, 1955. február 16., Budapest.

³ PECHÁNY Adolf: *A magyarországi tótok*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2000.

⁴ STEIER Lajos: *A tót kérdés I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története*, Liptószentmiklós, 1912.

⁵ STEIER Lajos: *Előszó Beniczky Lajos visszaemlékezéseihez és jelentéseihez* = BENICZKY Lajos Bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes *Visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*, s. a. r., életrajz Steier Lajos, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1924.

⁶ STEIER Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben*, I–II., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1937.

⁷ SZIKLAY László: *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből: Gáspár Imre (1854–1910)*, Akadémiai, Budapest, 1955; UÓ.: *A szlovák irodalom története*, Akadémiai, Budapest, 1962; UÓ.: *Az ifjú Hviezdoslav*, Akadémiai, Budapest, 1965 (Irodalomtörténeti füzetek 50.).

munkák, történelmi fejlődésünk folyamán soha máskor, csakis a szocialista építés időszakában láthattak napvilágot. Mindez egyrészt a szocialista országok egymás között fokozatosan bontakozó és erősödő együttműködésének, másrészt pedig a szocialista kultúrpolitika⁸ tiszta és félreérthetetlen álláspontjának eredménye [...] A szocialista tábor országait és népeit elsősorban az érdekli és foglalkoztatja, ami a dolgozó százmilliókat szerte a világon közelebb hozza, egymás megértésére és közös problémáinak felismerésére készíti.”⁹ Csanda Sándor kifejezetten a szlovák–magyar kapcsolatokra vonatkozó szöveggyűjteményének bevezetője szerint is „a magyar–szlovák kulturális kapcsolatok történetére a szocialista humanizmus szemüvegén keresztül tekintünk”.¹⁰ Csanda ezért kiemelte és hangsúlyozta a sokszor valójában nem túl jelentős, legfeljebb az egyéni teljesítmények miatt értékelhető közeledési kísérleteket.

A rendszerváltás után a közeledési kísérletek is átalakultak: jó néhány közös tanulmánykötet, vegyes előadói gárdájú konferencia jött létre, és megalakult a Magyar–Szlovák Történész Vegyesbizottság is. Ezen tanulmánykötetek esetében – éppen az együttműködések alkalmi jellege miatt – a szervezés és szerkesztés munkálatai túl sok energiát igényeltek, és nem maradt lehetőség a legfontosabb (és általában demonstratívan mindig kitűzött) cél elérésére: a valódi szakmai párbeszéd megindítására. Általános, hogy a tanulmányok tematikailag ritkán érintkeznek egymással, s ha ez mégis megtörténik, szerzőik gyakran elbeszélnek egymás vagy a lényeges kérdések mellett, anélkül, hogy akár közös terminológiát sikerülne kialakítani.

Napjaink szlovakistái ugyancsak nem függetleníthetik magukat az éppen aktuális szlovák–magyar viszonytól. Szakmai eredményeink politikai térben jelennek meg, s önmagunk is néha tudattalanul, néha tudatosan így pozicionáljuk a történeti munkát. Hiszen egy mostanság, a Beneš-dekrétumokról megjelent könyvet lehetetlen megfosztani attól a kontextustól, hogy témája a megjelenés idején politikai vihart kavart, még akkor is, ha a szerző igyekszik a politikai vitákról tudomást nem venni. Sőt a könyv is egyfajta tudományos válasz a konfliktusra és üzletpolitikai válasz a megnövekedett társadalmi érdeklődésre. Egy magyar számvetés a 19. századi szlovák–magyar viszony árnyoldalairól szintén – akár akarjuk, akár nem – szakmai argumentum a jelenbeli lappangó vagy éppen felszínre törő konfliktusok kezeléséhez.

*

A két szakma közti kapcsolatok iránya és intenzitása jelenleg sem kielégítő. Ennek szemléleti és infrastrukturális okai vannak.

⁸ Vö.: „Történettudományunk a magyar nép és a magyar munkásmozgalom, valamint a szomszédos szocialista országokhoz fűződő kapcsolataink történetének feldolgozásával, a magyar nacionalizmus és sovinizmus több évszázados előzményeinek, okainak elemzésével, a pesszimista történelemszemlélet leleplezésével mozdíthatja elő népünk szocialista nevelését.”

⁹ *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból*, szerk. Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 3–4.

¹⁰ CSANDA Sándor: *Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1959, 5.

Szemléletváltásra azért volna szükség, mert a nagy nemzeti narratívák, nemzeti nagy-elbeszélések egymásnak feszítése aligha hozhat eredményt. Hiszen – egy példát véve – 1848-cal kapcsolatban a két nemzeti történeti kánonban a párhuzamosságot, az esetleges azonosságot felülírva homlokegyenest ellentétes szemlélet alakult ki. A forradalom vívmányait mindkét fél elvitatja a másiktól, a szembenálló felek pedig az elbeszélő nézőpontja szerint lesznek feketék és fehérek, abszolút jók és abszolút rosszak. Erről az alapról kiindulva aligha juthatunk közös textushoz. A járható utat az jelentheti, ha nem egy általunk konstruált viselkedésmintába próbáljuk beleerőltetni a vizsgált személyeket, hanem az adott korszak kontextusában cselekvőképességüket, egyéni döntési stratégiáikat határoljuk körbe, ha nem a szokványos történetet kíséreljük meg elmesélni, hanem megpróbálunk szembesülni a hétköznapi történelmével, illetve ha 1848 kapcsán nem Kossuthról és Štúrról, az áprilisi törvényekről és a lipótszentmihályi petícióról, a megajánlási beszédéről és a prágai szláv kongresszusról, vagy épp Jellasicsról és a szeptemberi hadjáratról beszélünk, hanem például olyan életsorsokat elemzünk, amelyekre ugyan döntő hatással voltak a nagypolitika történései, mégis a saját döntési opciói által kialakított keretek között mozogtak. Így rámutathatunk többek között arra, hogy 1848 nemzetiségi polgárháborúiban nem homogén, tömbszerű csoportok, hanem eltérően gondolkodó, néha racionálisan, néha irracionálisan mérlegelő, néha egyenesen döntésképtelenséggel küzdő emberek álltak egymással szemben és egymás mellett.

Ez a fajta léptékváltás és a politikatörténet helyett inkább a társadalomtörténeti alapra helyezkedés¹¹ önmagában azonban aligha hozhat eredményt, ha nincsenek meg a kapcsolattartásnak a megfelelő fórumai. Az egyébként rendkívül fontos vegyesbizottság működésének a kibővítéséhez, önálló, a másik történetírás megismerését elősegítő könyvsorozathoz vagy éppen közösen kiadott periodikához azonban egyéb anyagi erőforrás híján politikai támogatásra, politikai akaratra lenne szükség.

¹¹ A társadalomtörténet effajta pozitív hozadékát felvetette már többek között Benda Gyula is. *Millennium és társadalomtörténet*. Benda Gyula társadalomtörténetessel beszélget Kovács Éva és Melegh Attila, *Regio* 2000/2., 38–39. Lásd továbbá Elena MANNOVA: [Válasz a Korall körkérdésére a társadalomtörténet-írás helyzetéről] ford. Kocsis Aranka, *Korall* 2002. március, 206–207; Gabriella DUDEKOVÁ: *Problémy výskumu sociálnych dejín na Slovensku* = *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno, 2006.